

СЕЋАЊА АНЂЕЛКА КРСТИЋА У КОНТЕКСТУ ПОЕТИКЕ ДОКУМЕНТАРНО-УМЕТНИЧКЕ ПРОЗЕ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА

Једно од обележја књижевноисторијских истраживања српске књижевности последње две деценије јесте ревалоризација дела скрајнутих или заборављених регионалних писаца (Максимовић, 2013). Таква истраживања нису заобишла ни дело Анђелка Крстића, писца Старе Србије, значајног у домену друштвеног, просветног и књижевног ангажмана. Циљ рада је дати допринос критичком проучавању Крстићевог дела са аспекта његове аутобиографско-мемоарске прозе, публиковане 2000. године под насловом *Сећања*, као и њена жанровска и периодизацијска контекстуализација, а све са вишим циљем – доприноса интегралном проучавању Крстићевог свеколиког стваралаштва. Сходно постављеном циљу, рад је структуриран кроз следеће целине: опис рукописа и интенција Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе; *Сећања* у контексту документарне прозе српског реализма; Топоси Крстићевих мемоара; *Сећања* у светлу функција књижевности; појам и значење граничности; усмена традиција *Сећања*; комуникативни аспект и рецепцијски учинак.

Кључне речи: аутобиографско-мемоарска проза, реализам, Анђелко Крстић, књижевност Старе Србије.

1. Од „Наших предака” до *Сећања*: опис рукописа и интенција Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе

Иако су *Сећања* Анђелка Крстића приређена и публикована пре више од двадесет година, још увек не можемо говорити о историји рецепције овог Крстићевог књижевно-научног дела. Без дубљег улажења у разлоге изостанка интегралног сагледавања дела Анђелка Крстића,² са сигурношћу мо-

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² С друге стране, важно је истаћи допринос издавачке куће „Наш дом” / „L'Age d'Homme” која је издањима Крстићевих изабраних и сабраних дела допринела новом читању стваралаштва аутора који је у дијакронији историје књижевности углавном остајао у оквирима књижевности Старе Србије. Нарочито је значајно објављивање првог, оригиналног и нецензурираног рукописа романа *Трајан* (Крстић, 1996), такође у издању „Нашег дома”. Почетком 2022. године на телевизији РТС емитован је документарни филм „Учитель из Дримкола” о животу и делу Анђелка Крстића, чији су аутори Бошко Милосављевић и Милан Кићевац. Часопис

жемо констатовати да је почетак треће деценије двадесет и првог века време (ре)афирмисања дела овог писца Старе Србије и његовог коначног увођења у канон српске књижевности. Као кључни аргумент за ову констатацију наводимо одлуку уређивачког одбора престижне Матичине антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* да изабрана дела Анђелка Крстића објави у тринаестом или наредном колу.³

Др Владимир Цветановић, приређивач *Сећања* Анђелка Крстића, у прво издање овог дела из Крстићеве заоставштине унео је не само приређивачке коментаре (в. „Опис рукописа”, Цветановић, 2000с: 11–13), већ и „Оцену рукописа” (Цветановић, 2000с: 13–19) у којој се, уз значај *Сећања* у погледу сазнајне, етичке⁴ и естетске функције књижевно-научног дела дају и смернице за „читање” овог документа. Приређивач Крстићева *Сећања* жанровски одређује као „велико и драгоцено аутентично сведочанство” (Цветановић, 2000с: 13), у великој мери детаљно (у фактографском смислу), и у потпуности прожето ауторовим експлицитним оценама приказаних догађаја или значаја деловања личности/ликова заступљених у *Сећањима*. Уочавајући у њима „галерију ликова” и нарочиту карактеризацију неколико „нашинаца”, Цветановић (2000с: 14) ово дело одређује и као књижевну аутобиографију. У домену карактеризације ликова Цветановић (2000с: 14) истиче Крстићев реалистички поступак који доприноси да нама непознати и од наше савремености вишетеруко удаљени појединци „делују аутентично”. Овом ефекту доприноси и околност непосредног Крстићевог учешћа у догађајима које је описао у својим *Сећањима*.

Посебну вредност Крстићевих *Сећања* Цветановић (2000с: 14) налази у „интимном виђењу” описаних догађаја и личности, те у „отворености и искрености у пишевом казивању”, чему је допринела основна интенција Крстићевих мемоара – остављање сведочења уском кругу читалаца (породици – потомцима)⁵, уз напомену да се она никада не објаве. *Сећања* својом формом потврђују наведену интенцију као основну: писана су у првом лицу јединине, „у аманет” и прожета су апелативним коментарима упућеним емпиријском, вантекстовном читаоцу (породици); такође, она се завршавају аманетом о месту где аутор прижељкује да буде сахрањен, истовремено захтевајући да *Сећања* буду похрањена искључиво у приватној породичној архиви. Увиђајући шири друштвени, културни и књижевни значај Крстићевих *Сећања*, потомци су се, након смрти свих актера догађаја које је Крстић оп-

Исходима/Originations је неколицином значајних огледа такође допринео реafirмисању Крстићевог дела у савременој рецепцији.

³ В. <http://icms.rs/icms2a.html> (21. 12. 2021)

⁴ Наглашавамо да Крстићева *Сећања* доносе значајна сведочења о вишедеценијској борби за отварање српских школа у Дримколу (данашња Северна Македонија).

⁵ У поднаслову рукописа „Наши предци” истакнуто је да је он „намењен искључиво мојој [Крстићевој, прим. аут.] деци” (нав. према: Цветановић, 2000с: 11).

исао и приказао, одлучили на публикување овог дела. Из угла теоретичара књижевности и историчара књижевности овај поступак сматра се оправданим и значајним за дубљи увид у свеколико стваралаштво Анђелка Крстића, које је у основи имало васпитну, образовну, историографску и књижевну мисију.

Сећања Анђелка Крстића садрже додатке такође значајне за бољи увид у његову културну мисију и дело које је из ње израсло: из одељка „Моје директорство у ’Гласу Југа’” сазнајемо о постојаном и непоколебљивом систему вредности које је Крстић заступао и зарад којег је напустио место директора у наведеној публикацији⁶; „О мојој књижевној делатности” доноси драгоцену библиографију првих издања Крстићевих књижевно-уметничких, књижевно-научних, књижевнокритичких и публицистичких текстова; „Признања” доносе потпун списак свих одликовања и награда које је примио Анђелко Крстић као борац, учитељ и списатељ; напоследку, чланак „Признања јужносрбијанском писцу г. Анђелку Крстићу”, сачуван у виду исечка из новина, смештен уз последњу страницу рукописа *Сећања* (односно „Наших предака”), доноси кратак резиме Крстићевог четрдесетогодишњег књижевног рада. Важно је истаћи да је све „дodatке” *Сећања* написао Анђелко Крстић. Како иницијално не постоји интенција публикувања *Сећања*, нећемо улазити у полемику да ли су додаци предвиђени као саставни део Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе.

Свестан вишеструког значаја Крстићевих *Сећања* на ужем и ширем пољу рецепције, односно за разумевање самог Крстићевог дела, али и за његово коначно уобличење као канонског дела српске књижевности, Владимир Цветановић је на уводним странама укратко указао на поетику ствараоца Анђелка Крстића, са посебним освртом на његова најважнија књижевно-уметничка дела – приповетке *Печалба*, *Вечито дужни*, *Печалбарова жена*, *Јове наполичар*, *Три цванџика*, *Симсари*, *Оскрнављено братство*, *Калеш Димко*, *срмаћеш*, и на роман *Трајан*. У кратком увиду у поетику дела Анђелка Крстића, Цветановић (2000b: 8–9) наводи и релевантне проучаваоце Крстићевог дела, задржавајући поетички мотивисана поређења овог ствараоца са Борисавом Станковићем.⁷ Констатацијом да се „целокупно приповедачко дело Анђелка Крстића” одликује класичном реалистичком поетиком, Цве-

⁶ Крстићевци (2000: 148) разлoзи за напуштање „Гласа Југа” концизно су предочени коментаром о преписци вођеној с редакцијом: „После три дана – 18. III – видим на ’Гл. Југа’ моје име замењено неким одбором. Одахнух – али са једним горким искушењем и жаљењем што се ствари на нашем југу не воде увиђавно и озбиљно... Наредних дана дође 25, па 27. март, а потом и 6. април, и све оде у неповрат... Тако је постало и завршило се моје директорство у ’Гл. Југа’”, тако је постала и моја приповетка ’Продаје се Земља’.”

⁷ Уп. „Извесну Крстићеву склоност да попут Борисава Станковића идеализује прошлост налазимо у приповеци ’Калеш Димко, срмаћеш’. Пратећи историју пропасти некада чувеног мајора, Крстић наглашено саосећа са њим и на његовој је страни, јер га је до пропасти довела историјска револуција.” (Цветановић, 2000b: 10)

тановић (2000b: 10) је и тумачење *Сећања* усмерио ка реалистичком кључу. Главна фабуларна нит *Сећања*⁸ је (при)повест о отварању српских школа у Дримколу; епизоде („споредне забелешке”, Крстић, 2000: 11) усмерене су ка „неким поменутиим лицима” и догађајима везаним за прелазак Албаније и долазак на Крф. У погледу приповедачких функција, у *Сећањима* су доминантне улоге приповедача-сведока и моралног судије, док је ауторско „ја” у највећој мери глас учитеља из Дримкола, „који је доказао да се хуманост учитељског позива може остварити и у најокрутнијим временима, само ако се стално имају на уму нација и народно добро.” (Цветановић, 2000c: 19)

Владимир Цветановић (2000a: 5), приређивач првог издања *Сећања* Анђелка Крстића, ово дело жанровски одређује као „књижевну аутобиографију”, наглашавајући књижевноуметничку вредност овог дела која је нарочито евидентна у сликању друштвеног миљеа на простору Старе Србије Крстићевог времена.

2. Сећања Анђелка Крстића у контексту документарне (аутобиографско-мемоарске) прозе српског реализма

Посматрајући поетичку линију аутобиографско-мемоарске прозе у српској књижевности 18, 19. и почетком 20. века, односно кроз три књижевне епохе – просветитељство, романтизам и реализам, може се уочити изванпарадокс: упркос поетичким разликама међу наведеним књижевним епохама, корпус документарно-уметничке⁹ прозе у овом периоду остаје недељива целина историје књижевности. Међутим, наведени књижевно-научни корпус има себи својствену линију унутрашњег развоја, те се свакако о њему не може говорити као о поетички затвореној форми. Имајући на уму бар четири специфичности овог корпуса у односу на остале књижевне врсте – изједначавање приповедног и ауторског „ја”, интенционалност, фактографску основу, референту у вантекстовној стварности и сл. – може се претпоставити да се поетички развој наведених књижевно-научних врста одвија у уској спрези са самим садржајем, *искуством*, коме се прилагођавају схеме и поступци приповедања, и *интенцијом*, намером оног ко саопштава. И сам ритам учесталости појављивања ових дела, према закључку Душана Иванића (2015: 10), „зависи је понајвише од ритма крупних историјских догађаја, тек онда од личног опредјељења и књижевних струјања.”

⁸ Главна фабуларна нит *Сећања* истакнута је и пагинацијом. Стотину четрнаест страна Крстићевог рукописа има двоструку пагинацију: на странама од 1 до 49, и од 51 до 92, радња тече хронолошки и везана је за порекло породице Крстић и отварање српских школа у данашњој Северној Македонији. Остали делови рукописа имају пагинацију која увек почиње од арапске цифре 1, чиме се јасно указује на њихову епизодичну функцију.

⁹ Ово је синоним за аутобиографско-мемоарску прозу. Оба термина наведена су према: Иванић, 2015: 9–10.

У домену тематике аутобиографско-мемоарске прозе од првог периода нове српске књижевности (18. век) па надаље, промене се дешавају кроз пробој индивидуалног искуства у корпус до тада најзаступљенијих црквених и војних мемоара. Поред тематског гранања сходно разноликим подручјима и професијама мемоариста (трговаца, учитеља, глумаца и др.), и у доминантном типу документарне прозе тог времена (нпр. у службено вођеним дневничким записима Викентија Јовановића, потоњег српског митрополита), напушта се „медијевална стилизација и окреће се профаним збивањима и понашању људи из грађанских и црквених кругова.” (Иванић, 2015: 11): „по склоности детаљу, цитату или полуцитати, опису, то су већ чисти знакови нове књижевне прозе.” (Иванић, 2015: 12).

У контексту српске аутобиографско-мемоарске прозе 18, 19. и почетком 20. века, *Сећања* Анђелка Крстића распоредом тематско-мотивских елемената, где је детињство иницијална и примарна тема, и целином искуства личности блиски су Доситејевој аутобиографији. По тематизацији живота на граници две државе и сагледавању комплексног националног питања и личног идентитета, *Сећања* су такође блиска доситејевској традицији аутобиографске прозе. Еписко сагледавање размера историјских догађаја у којима је Крстић учествовао, *Сећања* чини блиским Сарајлијиним делу документарног карактера (*Историја Србије*, 1837).

Од свих књижевних епоха, поетика аутобиографско-мемоарске прозе највише је у сагласју са реалистичком: писати о средини, околностима, времену и развоју (сопствене) личности, реаговање на значајне историјске догађаје и околности. И сами књижевници епохе реализма били су активни у погледу неговања књижевно-научне прозе (Милан Милићевић, Јаков Игњатовић, Симо Матавуљ, Пера Тодоровић, Владан Ђорђевић и др.). У овом контексту (реалистичком оквиру), *Сећања* Анђелка Крстића, српско-македонског писца, треба тумачити у релацији са делима књижевника и мемоариста „с два краја српског националног простора” (Иванић, 2015: 85), Јаковом Игњатовићем и Симом Матавуљем. Приказивање слојевитости средине посредством индивидуализованих ликова и судбина *Сећања* чини блиским Игњатовићевим *Мемоарима*. Мимо наведеног, *Сећања* су значајна за разумевање поново откривеног писца Старе Србије, његовог друштвеног деловања и прозе која је важан аспект наведене Крстићеве активности.

3. Топоси Крстићевих *Сећања*

3. 1. Детињство

Важна тема аутобиографско-мемоарске књижевности периода о којем говоримо јесте детињство. Према Душану Иванићу (2015: 13), разлози тематизовања детињства, те његове средишње (и често издвојене) позиције

у садржају аутобиографско-мемоарске прозе у нашој књижевности су вишеструки, а међу њима, најзначајнија је мотивациона функција детињства: „оно је испуњено потенцијалношћу каснијег избора животног пута, предсказањима, наговјештајима и пројектима отворених могућности развоја личности.” Пишући о типу мемоара насталих из пера писаца, од успомена Милована Видаковића, Јована Суботића, Јакова Игњатовића па надаље, Душан Иванић (2015: 21) учоава нагласак на карактеризацији личности/ликова мемоара; у њеној основи је најпре типизација, али нису ретке ни успомене у којима су, у потрету јунака, побројане и „млоге ситнице” (Иванић, 2015: 21). Овакав поступак карактеризације налазимо и код Вука Караџића.

Средишњи мотив Крстићевог наратива о детињству је „падање на крв”, односно крвна освета. Тиме се мотивишу миграција и растакање Крстићеве породице, али и имплицитно указује на једну амбивалентну карактерну црту својствену лози Крстића – доследност (али и понос и осетљивост) у свом стремљењу. Доследност је доминантна карактерна црта Анђелка Крстића као јунака *Сећања*, нарочито евидентна у мисији отварања српских школа, која је и сама наративизована по обрасцу народних прича са многим препрекама, које савладава „епски” јунак, одређен управо наведеном карактерном цртом.

У наративу о детињству, уједно (при)повести о Крстићевим прецима у бурном историјском раздобљу, важно место припада обликовању женских ликова. У хомогеној скупини ликова предака, баба Крстаница – Наумка узраста у симбол – стожер породице. Њен лик, иако развијен и довољно индивидуализован („Била је кротка, паметна, сталожена. Говорила је полако, мислено, и кад има шта да каже. У махали су је ценили и припитивали за савет. То причали и старији махалци.”, Крстић, 2000: 31), прототип је доминантног типа жене у прози српског реализма, и шире, у патријархалној задрузи. По овом обрасцу карактерисан је и лик Крстићеве мајке, и супруге – домаћице Танке – Танкосаве. У обликовању свих ликова наратива о детињству, опште место је директна карактеризација навођењем позитивних особина, уједно највиших у вредносном смислу патријархалног света: поштење, марљивост, питомина, милосрђе, разборитост, преданост и сл. (нав. према: Крстић, 2000: 36–37)

Одељак о детињству завршава се благословом потомцима, али и пословичном опоруком: „Сад жељу да будете срећни у животу – коју човек умногome ствара сам себи...” (Крстић, 2000: 38). На ово поглавље надовезује се „Детињство и школовање”, где је тежиште на, по Крстићу, најважнијем аспекту личности – делатности. У карактеризацији Крстићевог лика иницијално је тежиште на социјалном аспекту: неколико догађаја значајних у животу појединца (одлазак у Београд на печалбу, женидба девојком коју је процодица изабрала) Крстић беспоговорно прихвата. Обликовање психолошке димензије његовог лика почиње одлуком да се школује, и потом

да се „бори за отварање српских школа у Старој Србији”, што је и наслов треће главе *Сећања*. И овај поступак мотивисан је нечим укореењеним у карактерне црте предака – одлучношћу, смелошћу, спремношћу (на жртву) и доследношћу.

3. 2. Слика Старе Србије

Крстићева *Сећања* такође доносе ширу слику друштвено-историјских и културно-образовних околности у Старој Србији од краја 19. до средине 20. века. Најгушћа фактографија *Сећања* налази се у одељку о борби за отварање српских школа у Савској Србији. Чињенично прецизно, социјално, психолошки и етички мотивисано, Крстић започиње наратив о историји страдања и обесправљења српског народа у Старој Србији. Више епизода овог одељка усмерено је управо ка „приказу укратко животних прилика тога доба у нашем крају и селу” (Крстић, 2000: 59). У приказу Старе Србије под турском влашћу Крстић (2000: 59–60) указује на следећу дихотомију: „Обично се мисли, пише и говори: да под турском управом где су они господарили са разузданим башибозуком муслимана, хришћански живаљ је проводио тежак ропски живот. Било је одиста и таквих крајева овамо на Југу, у већини живот у пољским селима, наполичари на чифлуцима ага и бегова; али је било крајева планинских, као наш од Охридског језера па скоро до Дебра (као и део кичевског краја и Пореч) где су хришћани помешани са муслиманима, у заједничком насељу били у међусобним односима узајамног опхођења, сношљиви, стајали са њима скоро на равној ноzi, подносили тегобе живота равномерно.” Из ових редова проговара приповедач дела *Јове наполичар*, експлицитније критички усмерен у самој приповеци, али ни овде не умирујући своју критичку жаоку. Паралелно читање/тумачење поменуте приповетке и одељка „Борба за отварање српских школа у Старој Србији” доприноси потпунијем увиду и дубљем разумевању дихотомије присутне у карактеризацији македонског живља под турском влашћу, где је на мети критике увек инертност наполичара, чији је репрезент управо Јове из истоимене приповетке.

Поглавље о борби за отварање српских школа, захваљујући драматичности и динамици у приказивању догађаја, мотиву путовања са циљем савладавања постављених препрека, описима природе, ентеријера и екстеријера српског села у Македонији,¹⁰ техници сказа и, пре свега, реалистичком приступу (са позиције хомодијегетичког приповедача сведока, коментатора и моралног судије) и обликовању хронотопа и јунака, можемо назвати сликом, у контексту *Сећања*, поджанром који је овде и у функцији естетизације света, и у циљу појачања уверљивости „приче из живота”.¹¹ Наведени

¹⁰ Уп. „Погледајмо куће хришћанске у овоме крају, зидане у турско доба: од тврдог материјала, тесаним каменом, циглама на спрату, по која и са балконом...” (Крстић, 2000: 60)

¹¹ Наведене карактеристике слике као жанра српске реалистичке прозе наведене су према: Живковић, 2018: 147.

аспекти одељка Крстићевих мемоара мотивисани су *борбом* као средишњим мотивом самих *Сећања*. Борби (догађају) прирођени су приказивање, динамизам, сценичност и драматизација. Поглавље садржи следеће наративне целине: ступање у учитељску службу, прва искушења, потеря, затвор, ослобођење, постизање циља и епилог. Епилошки део атипично је структуриран на почетку поглавља, где се истиче да је текст написан „у ’част’ шездесетогодишњице од почетка тога рада 1889. до сада 1949...” (Крстић, 2000: 48) По канону епилошке секвенце (али и аутобиографско-мемоарске прозе) заступљена је наративна рефлексивност: „Јер доиста кад се човек обазре на то протекло доба и догађаје у којима је као мали делић и поборник био ангажован, и упоредити са садашњицом, каква промена! Доживљај који се ређе дочекује у више столећа...” (Крстић, 2000: 48) Овакви наративни сегменти подцртавају Крстићеву свест о (историјском) значају отварања српских школа у Старој Србији; подсећамо да је значај овог догађаја и структурно истакнут у *Сећањима*.

На „слици” Старе Србије вешто су оцртани портрети учесника наведене борбе за отварање српских школа: Косте Марковића, Матеја Шуменковића, Богдана Атанасковића и приповедача, који заједно сачињавају колективни лик упорних, доследних и борбених учитеља – полутана. У погледу портретизације нарочито су уметнички успеле биографије „неких поменутих лица”, наизглед споредних актера кључних историјских догађаја Крстићевог времена и поднебља, углавном муслиманске вероисповести: Бафтијара Подгорца, Адема Хоце Оцоског, Рушида Итрефија, Митра Митруша Илкоског, Османа Кице и др.

Слика Старе Србије у Крстићевим *Сећањима* употпуњена је документарном грађом – фотографијама и уметничким портретима писца, супруге Танкосаве, сина Николе, породице Крстић, фотографијом са пишчевим пријатељем Григоријем Божовићем, такође значајним писцем Старе Србије, и др.

3. 3. Појам и значење граничности у Крстићевим *Сећањима*

„Дводомним писцима”, којима несумњиво припада и Анђелко Крстић, граница је природна и прирођена тема. Она неретко мотивише приповедање у књижевном и књижевно-научном корпусу таквих писаца, али се развија и кроз мотиве и смисао казивања. Уз дословно значење, граница у делима наведеног типа писаца постаје и „носилац хипостазираних значења и наративних знања. Једна су део митске традиције, културног статуса: разграничење, повреда границе, граница као светиња, заштита границе. Граница претпоставља разлучивање, обиљежавање различитих идентитета или квалитета (наш/њихов, свој/туђи, природан/неприродан, божански/сатански, чист/нечист, сакралан/профан) и прећутну или изричиту свијест да се може прелазити само под одређеним условима. [...] Граница, ’на граници’, ’око

границе', у нашем излагању подвлачи склоп културно-етничких и геополитичких околности које утичу на обликовање живота и производе одговарајуће наративне (мотивске и тематске) цјелине." (Иванић, 2015: 169–170)

Анђелко Крстић је српско-македонски писац (Јеврић, 2019). И да задржимо обе одреднице у његовом националном одређењу, евидентно је да се предност даје његовој припадности српској књижевности.¹² И својим укупним делом, у коме је приказивао и описивао живот Македонаца, Крстић је национално и идеолошки оријентисан ка Старој Србији. Међутим, концепт границе је у великој мери одредио *свет приче* Анђелка Крстића; он је присутан и у карактеризацији самих ликова и углавном конкретизован кроз сукоб на спољашњем и унутрашњем плану.

Међутим, у односу на књижевноуметнички део Крстићевог опуса, *Сећања* теже превладавању граница: у одељку о отварању школа – образовањем и васпитањем, у одељцима о повлачењу преко Албаније – физичком слободом, у епистоларном поглављу – слободом духа. И повратак у родно Лабуниште пред крај живота такође је вид Крстићевог слободног избора: да се, упркос могућностима за даљу афирмацију у више националних књижевности, врати свом књижевном *исходишту*.

Лиминалност је у *Сећањима* конкретизована и кроз наратив о учитељима – полутанима, тачније културним посленицима који нису имали потпуно наставничко образовање, али су успели да предводе борбу за отварање српских школа, и да у тој борби победе. Истрајност у тој борби мотивисана је управо њиховом жељом да превазиђу поменути недостатак: „Прави основ за ту издржљивост биће свакојако то: што смо били учитељи – полутани. Да смо били квалификовани, тешко да бисмо издржали тако дуго време – као други такви што нису издржали, бежали за Србију..." (Крстић, 2000: 73) Лиминалност је и тачка гледишта и обликовања јунака – приповедача: од наратива о детињству, Анђелко Крстић је на лиминалној позицији у својој породици јер у једном тренутку крши кодекс понашања својствен патријархалној заједници и одлучује да оствари своје личне и интимне жеље; потом, приповедач укупан македонски живаљ посматра кроз граничност – између три власти (турске, бугарске и српске), али у кроз разна уоквиравања и разграничења – географска, етичка, национална, религијска и верска.

На спољашњем плану, граничност, односно просторно-временско уоквиравање фабуле *Сећања* може се вршити у односу на Први и Други светски рат, при чему се време након завршетка Првог светског рата сагледава као време нових изазова за појединца и друштво, обнове и успона, док се почетак Другог светског рата сагледава као наступање завршетка једног друштвено-економског, али и биолошког циклуса. Глава „Споредне забелешке кроз Албанију, са Крфа и Солуна 1916–19. год." (Крстић, 2000: 121–136) јесте значајно сведочанство о лицу и наличју рата, али у погле-

¹² Прва издања Крстићевих дела била су на српском језику.

ду субјективности и емпатије према приказаним личностима и догађајима умерено јер, како приповедач признаје (коментарима у виду реторичких питања), велики део тог ужаса измицао је и перу најврснијих приповедача: „(Да ли је ко описао стварност, неприкосновено, ове ужасе и... немарност нашу?)” (Крстић, 2000: 121)

4. Усмена традиција у Крстићевим *Сећањима*

Форма и садржај *Сећања* Анђелка Крстића условљени су ауторовом интенцијом намене текста ужем кругу читалаца одређеном присвојном заменицом у иницијалном наслову Крстићевог текста. Рукопис „Наши предци”¹³ намењен је Крстићевим потомцима, без икакве алузије на његово евентуално публикување. У поднаслову рукописа („Намењено искључиво својој деци”, Цветановић, 2000а: 5) још једном је истакнута намера ауторовог интимног (у великој мери субјективног и исповедног) сведочења¹⁴ и рецепције у ужем, породичном кругу читалаца (породици као колективном читаоцу). Вођени ауторовом интенцијом, рукопис можемо тумачити не само као документ о Крстићевим прецима, већ као предлог за даље усмено приповедање (опет у ужем, породичном кругу слушалаца), при чему Анђелко Крстић остаје један у ланцу казивача и предака. Оваква интенција аутора потоњих *Сећања* кореспондира са поетиком српског реализма у чијој је основи техника мимезе усмене комуникације. *Сећања* Анђелка Крстића формом и стилем опонашају усмени (епски) наратив јер од инципита („Порекло наше фамилије Ширдиновци (и Илковци) води из Скадра. (подв. М.Б.Ћ.)”, Крстић, 2000: 23) рачуна на (унутрашњег) наратера; језик *Сећања* је књижевни (што је у сагласју са Крстићевим образовањем), са обележјима говора Крстићевог завичаја (Северна Македонија, село Лабуништа). На стилском плану, наратив *Сећања* прожет је апелативним коментарима („Будите вредни, радни, часни, поштени. Васпитавајте тако децу вашу, унучиће наше драге, и будите срећни...”, Крстић, 2000: 134), техником сказа („Погледајмо куће хришћанске у овом крају...”; „Да прикажем сада један случај – нешто можда опширније, као бапско причање...”; „Враћам се ја за село...”; „Кременем ја сутрадан преко Вевчана” и сл., Крстић, 2000: 60; 91; 93), деиктикама („тај жгебави старчић”; „Одиста, страшна ноћ беше та! ”; „Ову моју исповест – жељу (подв. М.Б.Ћ.)”, Крстић, 2000: 93; 106 и сл.).

¹³ Информацију о иницијалном наслову Крстићевог рукописа налазимо у напоменама Владимира Цветановића (2000а: 5), приређивача првог издања *Сећања* Анђелка Крстића,

¹⁴ Наглашавамо да рукопис садржи и детаље из интимног живота ауторових предака, а ово је један од разлога Крстићевог одређења за форму рукописа, породичне хронике, сведочанства намењеног потомцима уз елиминисање могућности његовог публикувања.

5. Комуникативност Крстићевих *Сећања*

У контексту мемоарске прозе, Душан Иванић (2015: 14) наглашава нарочиту комуникативну привлачност текстова насталих на фону великих историјских збивања (буна, ратова и сл.). Избором такве теме документарна проза „одмах улази у поље натпросјечности” (Иванић, 2015: 14). Комуникативни карактер аутобиографско-мемоарске прозе условљен је и самом личношћу писца; у том погледу, већи пријем код читалачке публике несумњиво имају дела истакнутих личности (владара, оснивача политичких покрета, књижевних реформатора, значајних писаца и сл.). „Личност” има и важну композициону улогу у овом типу прозе: „И кад укупна збивања прелазе оквира везане за једну личност, она остаје наративна и композициона спојница различитих тематских јединица.” (Иванић, 2015: 14) У вези са интенцијом и концептом *личности*, као важан проблем аутобиографско-мемоарске прозе издваја се субјективност. У прози овог типа периода о којем говоримо, субјективно је, „чак и у сликама дјетињства” (Иванић, 2015: 15), бивало надвладано вањским. Међутим, у романтичарској прози овог типа субјективно се издвојило као циљ и објект приповедања. У периоду реализма се у односу на удео субјективног могу издвојити два типа аутобиографско-мемоарске прозе: интроспективног карактера и она у којој су (готово сразмерно) спојени друштвени ангажман и унутрашњи свет, чији је репрезентативни пример дело *Дневник једног добровољца* Пере Тодоровића. Као трећи тип ове прозе може се издвојити онај у чијој је основи „објективизована дескрипција” (Андре Книћанин, Димитрије Мита Петровић).¹⁵

Крстићева *Сећања* несумњиво припадају типу аутобиографско-мемоарске прозе интроспективног карактера, а најзначајнија потврда истакнутог јесте обиље приповедачевих коментара са позиције сведока и моралног судије који, углавном са позиције зрелог, приповедног „ја” објективизује истину о приказаним догађајима и поступцима приказаних личности; међутим, процене овог типа јављају се и са позиције приповедног „ја”, саучесника значајних догађаја и акција у вези са борбом за описмењавање свог народа, али и са ослобођењем из турске тамнице, где се обликују типски ликови издајника и поражених. Иако су намењени „искључиво [...] деци”, односно потомцима (породици), доминантан књижевноуметнички стил *Сећања* и укупан критички апарат који је сачинио аутор, а допунио приређивач, ово дело чине комуникативним и у релацији са савременим читаоцем. Апелативни коментари мотивишу читаочево ураћање у временски удаљен свет, али по систему вредности и те како близак универзалном читаоцу. Присвојена заменица „наш(а)” у инципиту *Сећања* доприноси доживљају Крстићеве

¹⁵ Доминантни типови аутобиографско-мемоарске прозе српског реализма и пример наведени су према Иванић 2015: 16.

породице као (прото)типичне српске¹⁶ породице с краја 19. и почетком 20. века. Паратекстуална одредница рукописа „Наши предци” такође доприноси присности читаоца *Сећања* са далеким светом Старе Србије, чинећи да и саму повест о породици Ширдиноваца, односно Илковаца, из које ће се касније гранати Крстићево породично стабло, доживимо као универзалну причу о судбини једне српске породице на попришту туђих власти и вера (турске, бугарске), и саме на лиминалној географској позицији. Основни текст *Сећања* садржи више научних фуснота, чиме се додатно олакшава разумевање времена, намера и поступака описаних и приказаних личности.

Међутим, иако интроспективна и намењена уском кругу читалаца, Крстићева *Сећања* садрже и „објективизовану дескрипцију” која није евидентна само у фактографском слоју, већ и у карактеризацији ликова; примера ради, сликајући (описујући) колективни лик предака, Крстић (2000: 31), уз констатацију да им је „одлика била рад, поштење, часност, правичност” истиче и недостатке својствене прецима: „пргавост, жучност, експлозивност, због чега су често падали на крв.” Објективно приказивање личности присутно је и при индивидуализацији: из описа Крстићевог оца Мартина нису изостављени коментари у вези са несталношћу и неспокојством (иначе својственим печалбарима, којима је припадао и Мартин) – „брзо се поклизне и поремети напуштањем радње да се обиђе породица и завичај, потроши на попутнине и домаће потребе а не зарађује и враћа се снова на рад голих руку и рамена. Трагедија скоро свих печалбара, као и мог покојног оца.” (Крстић, 2000: 34) Обликовање колективног лика печалбара идентично је његовој карактеризацији у Крстићевом роману и приповеткама: из хомогеног лика печалбара који, напоследку, напуштају примарну породицу и остају у туђини, ретки су „Трајани” који се поврате како би окончали живот у свом завичају. Међутим, Крстићеве критичке опаске у вези са печалбарима умереније су у *Сећањима*, претпостављамо због саме интенције рукописа – сликања важног догађаја, отварања српске школе у Дримколу.

6. Закључак

Наведене карактеристике потврђују да Крстићева *Сећања* превасходно припадају поезици српске реалистичке прозе документарног карактера. По естетском квалитету, Крстићева књижевно-научна проза иницијално насловљена „Наши предци”, а публикована под насловом *Сећања*, завређује да буде заступљена у некој будућој проширеној хрестоматији, чак и антологији

¹⁶ Одређење је дато са географског аспекта, где је област Дримкол (у данашњој Северној Македонији) припадала Старој Србији. Важно је и истаћи да је Анђелко Крстић своја дела писао српским језиком, и да се изјашњавао као српски писац. О Крстићу као српскомакедонском писцу опширније в. Јеврић, 2019: 177–199.

српске аутобиографско-мемоарске прозе. Са аспекта Крстићевог књижевно-уметничког дела, публикавање *Сећања* упркос вољи аутора јесте оправдано и значајно за шире и дубље разумевање значења целокупног опуса овог писца, али и његове друштвено-културно-образовне мисије. На најширем плану, *Сећања* доприносе реактуелизацији и ревалоризацији књижевности Старе Србије, сугеришући смернице за њена нова читања са позиција новог историзма, савремених наратолошких теорија, савремене поетике мемоарске прозе и сл.

У жанровском смислу, *Сећања* су атипични мемоари породичног типа,¹⁷ намењени ужем кругу читалаца, али са широким захватом у простор, веме, друштвене околности, карактерне црте савременика и друштвено деловање аутора.

На плану унутрашње форме, *Сећања* су јединствено дело амбивалентне позиције писца и учитеља, књижевника и историографа, Анђелка Крстића, учесника и „моралног сведока” свих важних историјских догађаја с краја 19. века, па до средине 20. века.

Напоследку, *Сећања* су, хронолошки и уметнички, круна Крстићевог свеколиког стваралаштва.

Извори

Крстић, 1996: А. Крстић, *Трајан*, Београд: „Наш дом” / „L’Age d’Homme”.

Крстић, 2000: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Литература

Бојанић Ћирковић, 2022: М. Бојанић Ћирковић, *Морални сведок: савремена поетика мемоара*,

Ниш – Прокупље: Филозофски факултет – Народна библиотека „Раде Драинац”, у штампи.

Живковић, 2018: А. Живковић, „Слика – прозни жанр српског реализма”, у: *Поетика српског реализма*, зборник радова, ур. Душан Иванић и Драгана Вукићевић, Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2018, стр. 147–171.

Иванић, 2015: Д. Иванић, *Догађај и прича: српска мемоарско-аутобиографска проза*, Ниш – Београд: Филозофски факултет – Филолошки факултет.

Јеврић, 2019: М. Јеврић, „Анђелко Крстић као српски и македонски писац”, *Исходишта/Originations*, бр. 6, 2019, стр. 177–199.

¹⁷ О жанру породичних мемоара опширније в. Бојанић Ћирковић, 2022.

- Максимовић, 2013: Г. Максимовић, *Заборављени књижевници: књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Цветановић, 2000а: В. Цветановић, „Сведочанство врсног приповедача”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 5–7.
- Цветановић, 2000б: В. Цветановић, „Књижевно дело Анђелка Крстића”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 7–10.
- Цветановић, 2000с: В. Цветановић, „Сећања Анђелка Крстића”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 11–19.

Mirjana Bojanić Ćirković

ANĐELKO KRSTIĆ'S MEMOIRS IN THE CONTEXT OF THE POETICS OF DOCUMENTARY-ARTISTIC PROSE OF SERBIAN REALISM

Summary

One of the features of literary-historical research of Serbian literature in the last two decades is the revaluation of the works of forgotten regional writers (Maksimović, 2013). Such research is also focused on the work of Andjelko Krstić, a writer of Old Serbia, important in the field of social, educational and literary engagement. The aim of this paper is to contribute to the critical study of Krstić's work from the aspect of his autobiographical-memoir prose, published in 2000 under the title *Memories*, as well as its genre and periodization contextualization. The work is structured through the following units: description of the manuscript and intention of Krstić's autobiographical-memoir prose; *Memories* in the context of documentary prose of Serbian realism; Topos of Krstić's *Memoirs*; *Memories* in the light of the functions of literature; the concept and meaning of boundaries; oral tradition; communicative aspect and reception effect.

Keywords: autobiographical-memoir prose, realism, Andjelko Krstić, literature of Old Serbia.